

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

U. Uhuwunzue Z

U. Uhuwunzue Z

1902/10.

891. 99

X-42

891-542-3
Ա-42

21 JUN 2005 19 NOV 2010

գրք

Ա. Ա. Ա. ՐՈՆԵԱՆ

175

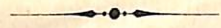
891.99

Ա-42

Մ Ա Յ Ր Ե Ր Ը

1463
3971

Արտատպում «Մուրճ» տպագրից

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Տպար. Վրաց Հրատ. Ընկ. } Тип. Груз. Изд. Т-ва.
Большая Ванкеева ул.

1902

5 .02. 2013

18.471

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 12 декабря 1902 года

Մ Ա Յ Ր Ե Ր Ը

«Շատ ձմեռների սառնամանիքներ հալուեցին, հասա դարունը, եկան ծիծեռնակները, կենցաղատէր մարդիկ տեսան և խնդացին, բայց նրանք երբէք չը կարողացան տեսնել իրանց սիրելիներին»:

Եղիշե

I

Գիւղական փոքրիկ եկեղեցու կիսախաւարի մէջ խնկի ծուխը պալանպալան բարձրանում էր այն երեկոյ և բակ կապում փոքրիկ լուսամուտների շուրջը: Կանթեղի աղօտ լոյսի առաջ բահանան մումալով բազում էր աղօթքները և բազմաթիւ ժամաւորները մերթ գետնատարած խոնաւ խօսիւնների վրայ, մերթ ոտքի կանգնած ու բազկատարած՝

1000
37180

3676

37489

մրմնջում էին մի ընդհանուր ու խուլ
մումուոց հանելով: Կանանց բաժնում սե-
ւադած սեան վրայ կախուած էր Աստուա-
ծածնի նկարը մի մգլած, գեղնած շըր-
ջանակի մէջ և նրա առաջ կանգնած էր
մի տարիքաւոր կին՝ Սուսանը: Այդ կինը
և այդ նկարը երկու մայրեր էին, որոնք
նայում էին իրար ակնապիշ և կարծես
ջանք էին անում հասկանալ միմեանց
մտքերը, կարդալ միմեանց սրտերը: Տի-
րամայրը վերեւումն էր՝ սեան վրայ, Սու-
սանը ներքեւում՝ գետնի վրայ. մէկը
սուրբ էր, կարող և հրաշագործ, միւսը՝
խեղճ, վշտահար, անդօր մի պառաւ,
որ եկել էր նրա առաջ լաց լինելու,
աղերսելու: Միածնի փոքրիկ, գանգրա-
հեր գլուխը սղմած իր կուսական կըրծ-
քին, Աստուածամայրը խանդաղատանքով
ու ժպտով նայում էր վար, իր ոտների
տակ սողացող, գալարուող բաղմութեա-
նը, նայում էր նոյն ժպտով նաև Սուսա-
նին, որ եկել էր ցաւոտ կուրծքը նրա
առաջ բանալու:

Շրջանակի վրայ վեց փոքրիկ, դա-

լար մեղրամոմեր, վշտատեսիլ ու գեղին,
պլպլալով վառւում էին և գունատ ու
խորհրդաւոր լուսով՝ երերուն, աղօտ փայլ
էին տալիս Աստուածամօր հեզ դէմքին,
փոքրիկ Քրիստոսի լիքը, ձիւնափայլ
մարմինն, որ այդ փայլի մէջ լողում էր
ինչպէս մուգ լճի վրայ վազորդեան մշուշի
մէջ լողացող սպիտակ կարապը: Խնկի
ծուխը չորս կողմից կաթնագոյն քու-
լաներով գալարւում: պտոյտներ էր կազ-
մում աստուածային մօր և զաւակի շուր-
ջը և կարծես աշխատում էր իր ծալքերի
մէջ պարուրել և վեր տանել այդ երկ-
նային զոյգը. չէ որ նրանք այնքան շա-
բան ունէին պատմելու աշխարհից, այն-
քան արցունքներ Ամենակալի դահի առաջ
փռելու:

Վաղուց էր այնտեղ կանգնած Սու-
սանը: Եկեղեցու զանգի ձայնը լսելուն
պէս նա եկաւ, հասաւ, իր դողդօմուն
ու պառաւ մատներով մեղրամոմերը կըպ-
րեց այրուած, սևացած շրջանակին, համ-
բուրեց, երեսը խաշակնրեց և քարացաւ
իր տեղում: Մոմերի կէսն արդէն վա-

ուռել էր և Սուսանը կանգնած էր դեռ միևնոյն տեղում, արտասուլածոր աչքերը չէր հեռացնում Տիրամօր պատկերից, դողդողացող շրթունքներից բառերը թափուում էին, հա թափուում, կրակի խօսքեր, ցաւի, աղերսանքի, պաղատանքի խօսքեր—Սուսանը աղօթում էր։ Արատսուքի կաթիլները ժայռի վրայ փշրուող վտակի ցնցուղների պէս յորգառատ դուրս էին ցայտում աչքերից և գլորում ծեր դէմքի խորշումների վրայով, ու փորրիկ հոսանուտ ալօմներ կազմում աչքերի տակից մինչև ծնօտը։ Սուսանն աղօթում էր իր միակ սրգու, իր զարիբ, թափառական Սաքօի համար, որ բանի մի օր առաջ թողեց, գնաց դէպի մութ անյայտը, դէպի հեռուն...

«Ո՛վ սուրբ Տիրամէր, ասում էր նա, բոլոր ցաւոտ սրտերի, բոլոր վշտացած հոգիների, բոլոր մղկտացող մայրերի դու գթօտ մայր, ձեռքս բո փէշն եմ ձգել, էրուած, մորմնքուած սիրտս բերել եմ բո սուրբ օտների տակ դներու. բայց այն, Տիրամէր, տես, արցունքը մի կողմ, կրա-

կը միւս կողմն են բռնել սրտիս և արցունքը վառ կրակը մարել չի կարողանում, բոցերը շատ են. բայց այն ու նայիր՝ անձարների մայր, չէ՞ դու սրտերի կրակը հասկանալ, զգալ գիտես, տես ինչեր կան իմ եփուած սրտում, ու յետոյ մի ճար, մի դարման, ողորմած թագուհի։ Իմ ծով մեղքից էս ծեր օրերիս ֆալագը մի դաղ քաշեց սրտիս, մի խորը դաղ և էրուած տեղը դեռ մխում է, մխում. դու խօ տեսար, սուրբ մայր, թէ էն մէկ ջիւանս, սարի պէս տղամարդ, ինչպէս կտոր կտոր արին անօրէնները, անցուով ծնած, մեծացրած զաւակիս էս կոտրած ձեռներովս արիւնոտ գերեզման իջեցրի։ Ի՞նչ անեմ, գուցէ իմ մեղքից, գուցէ Սստուած էր վրաս բարկացել։ Այս մէկն էլ գնաց... մղկտացի, աղաչեցի, լաց եղայ, ձեռք ու ոտքն ընկայ, որ չը գնայ, բայց գնաց... Թէ ո՛ւր, այն դու ինձանից լաւ գիտես, Տիրամէր... հեռու սարերում, ձորերում բարը՝ բարձ, ժայռը՝ անկողին, օձերի հետ ջուրը, գազանների հետ բունը կիսելով՝ նա թափա-

ուում է և ես անաէր, անտիրական,
 ձեռքս չոր գետնին, սիրտս՝ դող, հոգիս՝
 ցաւած, օրս՝ սեւ, թաց աչքս դրանը
 բռնած դիշեր, ցերեկ մղկտում, վշվշում
 եմ: Տիրամէր, ողորմած մէրիկ, քո ոտն
 եմ եկել, ես էլ չեմ տեսնում նրան,
 դու անշուշտ տեսնում ես, անխ, քո բա-
 րի, քո ողորմած, քո բաղցր աչքը նրանից
 մի հեռացրու, քո սուրբ հովանին ամպի
 պէս նրա գլխից պակաս մի արա, չարից,
 ցաւից, դարգից, արիւնից նրան ազատ
 պահիր, չէ՛ դու կարող ես, չէ՛ որ թէ
 դու ուզես, մութ ամպն էլ նրա գլխով
 չի անցնի: Սրտիս վրայ էլ սաղ տեղ չի
 մնացել, ողջ խոցոտուած՝ պատառ-պա-
 տառ է եղած, էլ տեղ չը կայ նոր դա-
 նակ ձխելու, էլ տեղ չը կայ մի նոր դաղ
 բաշխու, էլ ճար չը կայ նոր խոց բանալու.
 նրա սեւ յատակում, ինչպէս սեւ լիճը
 մութ այրում, արիւնը ծով է կապել ու
 ցաւերիս բոցերից եռ է դալիս, պղպճում
 ինչպէս լի կաթսան օջաղի վրայ: Փրկիր
 նրան, իմ դաւակին, Տիրամէր, բարեխօս
 եղիր նրա մօտ, որ այնպէս սիրով գրկել,

սղմում ես քո սուրբ կրծքին. տես նա ինչ-
 պէս փարում է քո մայրական ստինքներին,
 ինչպէս ուզում է լսել քո սրտի ձայնը,
 մայր, մայր, ախր ես էլ եմ մայր, ես էլ
 սիրտ ունեմ, կուրծք ունեմ, մայրական
 կաթովս քանխին կերակրեցի, կրծքիս
 վրայ քանխին շերմացրի և էլ չը կան,
 չը կան, ոչ մէկը չը կայ, ութ ծնունդ
 նստեցի, ութ երկունք բաշեցի, և այժմ
 էն մէկն է: Ինչպէս դիմանամ, սուրբ Տի-
 րամէր, կուրծքս չոր է, սիրտս մարած,
 մոխիր դարձած դարգի բոցից, սպիտակ
 մաղերիս վրայ սեւ կապած, մէջքս երկու-
 տակ ծալուած, մեռայ գերեզմանները
 լիզելով, չոր հողը գրկելով իմ շարան-
 շարան արնակոլոլ մեռելների ու չը կայ
 մէկը, որ սղմեմ կրծքիս, չը կայ մէկը,
 որ իմ սրտի ձայնը լսի, չէ՛ ես էլ լսեղճ
 եմ, մեղք եմ, մայր եմ, պառաւած, անզօր
 մայր, ո՞վ դու բոլոր թշուառների, խեղ-
 ճերի, անճարների ողորմած մայր: Ուխտ
 եմ անում քո սուրբ պատկերի առաջ, թո՛ղ
 լսի ինձ մեր ամենի տէրը, սուրբ Ասա-
 ուածորդիդ, ամեն երեկոյ այստեղ քո ա-

ուաջը կը վառեմ վեց մոմը, կ'ընկնեմ, կը լիզեմ սառը հողը. անճարի պէս փէշերիցդ կը կախուեմ, քեզ հանգիստ չեմ տայ, քո աչքից չեմ հեռանայ, այստեղ կը ճչամ, կը սգամ, կը լամ, կ'աղաղակեմ երկնքովը մէկ, որ դու ինձ լսես, որ իմ միակ զաւակին փրկես, պահես, պաշտպանես: Օ՛, ողորմած Տիրամէր, քո սիրտը լայն է, սէրդ՝ անչափ, մենակ նրան մի հասիր, աղաչում եմ, նախ հասիր բոլոր ուրիշ անճարներին, խեղճերին, նեղեալներին, քեզ կանչողներին, որ այնքան շատ են մեր վէրան աշխարհում, մեր սև երկնքի տակ, ամենից վերջը միայն իմ ձայնը լսիր, մեղաւոր սրտիս խնդիրը կատարիր, մայր, մայր, բոլոր վշտացած հոգիների, անտէր-անճարների ողորմած մայր»:

Մոմերը մէկիկ-մէկիկ այրուեցին ու մարեցին, Աստուածածնի և Քրիստոսի գէմքերը կամաց-կամաց լուծուեցին ու կորան խաւարի մէջ. քահանայի ձայնը լռեց, անոթաւորների մրմունջները դադարեցին, եկեղեցին դատարկուեց, կա-

նանց բաժնից էլ սալիտակ չարսաւաւոր ստուերներն իրար յետեկից մեղմով դուրս գնացին. Սուսանն այնտեղ մնաց մենակ և դեռ աղօթում էր, դեռ նա աչքերը վար չէր բերում Տիրամօր պատկերից, դեռ չորացած բազուկները տարածած նա օգնութիւն, գթութիւն էր աղերսում և լալիս էր ու լալիս...

— Ո՛րդի, այ Սուսան խաթուն.

Սուսանը շարունակում էր աղօթքը, այժմ նա ծունկ էր չորքել և չէր տեսնում, թէ ի՞նչ է կատարւում իր շուրջը, չէր էլ լսում ոչինչ:

— Սուսան խաթուն, ուշ է, ժամը պրծաւ, որդի:

Կինը գլուխը բարձրացրեց, խօսողը ծերունի քահանան էր:

— Տէրաէր ջան, աջիդ մեռնեմ, աղօթում եմ:

— Հա, որդի, գիտեմ, որ աղօթում ես, լաւ ես անում, թո՛ղ Աստուած լսի, ասում եմ, որ ժամը պրծաւ, էլ մարդ չը կայ, տես:

— Դու գիտես չէ՞, հայր ջան, էն

մէկն էնպէս բէմուրադ եղաւ, մէկէլները
գնացին, արեան ծով էր, խեղդեց բոլորին,
էս մէկն էլ չօրերն ընկաւ, ես եկել եմ
Աստուածածնի փէշերից կախուել:

— Լաւ ես անում, զաւակս, լաւ ես
անում, բայց ուշ է արդէն:

— Գիտե՞ս, հայր ջան, չեմ թողնի,
չեմ թողնի նրա փէշերը. ամեն օր էսպէս
կը դամ, ես ինչ եմ արել, որ էսքան սեւը
մենակ քաշեմ, որ էսքան ցաւը մենակ
ինձ տան, մեղք չեմ, մայր եմ էէ, սա էլ
մայր է, էս Տիրամէրը, տես, տես ինչ-
պէս գրկել է իր զաւակին, տես ինչպէս
սղմում է կրծքին, իսկ ես ոչ ոք չունեմ,
ոչ ոք: Դու գիտես չէ, աէրտէր ջան, չէ
քեզ հետ գրինք հողը արնակոլով զաւակ-
ներիս:

— Հո՛ հո՛, որդի, դէ հիմա բաւա-
կան է, մնացածն էլ էդուց:

— Տէրտէր, ոտիդ մեռնեմ, դուման
բռնեց իմ գլխին, ինչ դուման, սար ու
ձոր մթնեց. էս չար օրերին, էս չար ժա-
մանակին, նա էլ թողեց, գնաց... ես էլ
սէր գնամ, չոր գլուխս սէր տանեմ, դէ

Տիրամէրն այստեղ է, ամեն օր կը դամ,
մամ էլ կը բերեմ, կիրակիներն էլ թաղայ
հաց կը թխեմ, կը բաժնեմ, մատաղ կա-
նեմ, արցունք էլ դեռ ունեմ, աչքերս դեռ
չեն մարել, այ էս հողը կը թրջեմ, դէ
նա էլ մայր է, սիրտ ունի, սրտի մումու-
ւը կը հասկանայ, մի ճար կ'անի, էնպէս
չէ, հայր ջան:

— Այդպէս է, որդի, ամեն օր արի,
աղօթիր, Տիրամէրը ողորմած է, բարե-
խօս կը լինի, իսկ հիմա գնանք, տես
այսօր ուշ է, մոմերդ մարել են:

Սուսանը կարծես միայն այժմ նկա-
տեց, որ մոմերը վառուել, վերջացել են,
նայեց վեր, խաւարի մէջ, սեան վրայ պատ-
կերներն էլ չէին երեւում, էլ Աստուա-
ծածնի կարմիր պարեգօտը և կապոյտ
ծածկոցը չէր նշմարւում, էլ նրա հեղ
աչքերը ժպտով չէին նայում վար, փոք-
րիկ Գրիստօսի ձիւնաթոյր մարմինը եկե-
ղեցու խաւարամած մթնոլորտում էլ չէր
լողում մի կտոր ճերմակ ամպի պէս, այդ
բոլորի փոխարէն, փոքրիկ, ծխոտ շրջա-

նակի մէջ հազիւ նշմարուժ էին մի քանի անորոշ բժեր, մութ ստուերներ:

Սուսանը խաչակնքեց երեսը ու կամաց-կամաց երերալով դուրս գնաց: Քահանան կանգնած նայում էր նրան յետեւից և երբ այդ փոքրիկ, դողդօշուն ստուերը իսպառ ծածկուեց դրսի խաւարի մէջ, նա գլուխն օրօրեց խորհրդաւոր ձեւով:

— Խեղճ կին, ասաց նա կամացուկ, ինչ է լինելու վերջը, խեղքն արդէն կարծես տեղը չէ. փառք բեզ Աստուած, հազար բերան փառք:

Գուրսը մութ էր:

II

Էլի գարուններ եկան բոլորեցին Սուսանի գլխով, էլի դաշտ ու ձորեր ծաղիկներով ու կանաչներով ծածկուեցին: Բակի մի հատիկ խնձորենին մի քանի անգամ ծաղկեց և բուրմունք արձակեց իր շուրջը, պատերի նեղ ճեղքերի մէջ ճնճղակները բուն դրեցին և ձագեր հա-

նեցին. հօտերն ու նախիրները դաշտերը կենդանացին, իսկ արագիւններն արդէն մի քանի անգամ չուեցին հեռու, հեռու և կրկին վերագարձան: Էլի աշուններ եկան իրանց վհատեցուցիչ քամիներով և ծառերի տերեւները լիզեցին, թռչուններն ահագին ու տխուր երամներով թողին ու հեռացան դեղնած դաշտերից. կռունկները վշտօտ կղզոցով սեւ ցելերի վրայ հատիկներ մուրալով երկնքի երեսից անցան, բայց Սուսանի որդին չը կար ու չը կար: Մենակ էր Սուսանն իր խրճիթում, մենակ ու մոռացուած. նրան մխիթարիչ ու ընկեր մնացել էր իրանց ծեր շունը, որ իր տիրուհու պէս այնքան բաներ էր տեսել և նրա պէս կարծես սպասում էր մէկին: Երբ գարնանը բակի խնձորենու վրայ առաջին կոկոնները բացուժ էին, Սուսանը նայում էր ուշադրութեամբ ծառի ճիւղերին և դառնում իր ոտների տակ թաւալող շանը:

— Բ՛օղար, խնձորենին ծաղկել է, շուտով նա կը գայ, այնպէս չէ:

Եւ Բօղարը օրօրում էր իր պոչը,

շեշտակի նայում օրուհու աչքերին ա-
սես ի նշան համաձայնութեան: Անցնում
էր գարունը, անցնում էր ամառը, էլի
վրայ էին հասնում աշնանային ցրտերը,
խնձորենին մերկանում էր տերեւներից
և ավրութեամբ օրօրում իր կատարը
ցուրտ հովերի առաջ, Սուսանը նայում
էր վշտով և կրկին դառնում իր շանը.

— Բողար, չեկաւ, չեկաւ բէբազդը,
գարնանը կը գայ, այնպէս չէ:

Եւ շունը կրկին օրօրում էր իր պոչը
և պառան սպասում էր յուզովնոր գար-
նանը, որ խնձորենին ծաղկի, որ թռչուն-
ները վերագառնան և նրանց հետ միա-
սին Սաքօն յայտնուի:

Նա սպասում էր և Սաքօի համար
կամաց-կամաց պատրաստում էր փափուկ,
շատ փափուկ անկողին: Բուրդը հաւաքել
էր տարիների ընթացքում և մատներով
մաքրում էր ամեն օր, ապա կարում և
անկողինը դնում էր ծալքը, յետոյ նրան
թոււմ էր, թէ հարկաւոր է քանդել, նո-
րէն փափկացնել, ցած էր բերում և

վերսկսում տասն անգամ կրկնած աշխա-
տանքը:

Նրա հետ միաժառանակ նա կատա-
րում էր իր ուխտը սրբութեամբ. ամեն
երեկոյ դնում էր եկեղեցի, վեց մումը
դողդոջուն ձեռքով կայցնում Տիրամօր
պատկերի սևացած, այրուած շրջանակի
վրայ, ձեռքերը տարածում էր դէպի վեր,
դէպի երկինք և աղօթում, աղօթում: Եւ
ամեն երեկոյ աղօթքից յետոյ, երբ բոլոր
ժամաւորները դուրս էին գնում, նա
դառնում էր տէրտէրին.

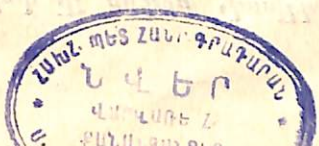
— Սաքօն կը գայ, այնպէս չէ, տէր-
տէր.

— Հն, որդի, ի հարկէ կը գայ, բո
այնքան արցունքը, աղօթքները...

— Բերանդ տաճար է, տէրտէր ջան,
տաճար, բերնիդ մեռնեմ, ասն, ասն,
այսպէս ասն, դու որ ասում ես, Տիրա-
մէր էլ ժպտում է, յոյսը սրտիս մէջ
վարդի պէս բացւում է:

— Հապա, որդի, Տիրամէրը ում
խնդիրն է թողել անկատար, երկնքի

1008
397/37189

դռները նրա բարեխօսութեան առաջ միշտ բաց են:

Եւ Սուսանը յուսով ու հանդուստացած տուն էր վերադառնում, ուր նրան սպասում էր Բօղարը, որ կաղկանձեղով փաթաթուած էր տիրուհու ոտներին: Սուսանը, հաւատացած էր, որ որդին կը գայ, անպատճառ կը գայ, ինչպէս կարող էր Տիրամայրը խաբել նրան, նա այնպէս ժպտով, այնպէս քաղցր է նա յում վերից, երբ Սուսանը մոտերը վառում է և աղօթել սկսում: Ինչպէս կարող է նա չը լսել մի մօր աղաչանք, որ այնքան տառապել է, այնպէս տանջուել, այնքան լացել, մրմնջացել: Ինչո՞ւ պէտք է Տիրամէրը այնքան ցաւեր միայն նրան բաժին տայ. մէկ էլ ինչ դժուար է նրա համար կատարել մի մօր այսքան աղաչանքը. որ նա կամենայ, որ նա մի քաղցր աչք ձգի, բաւական է, մնացածը հեշտ է, Սուսանի որդին ինքն իրան կը գայ ողջ և առողջ:

Եւ ամիսներ ու տարիներ էին անցնում Սուսանի գլխով, որդին չը կար ու

չը կար, բայց նա չէր յուսահատուում, Տիրամէրը ժպտում էր և նա հաւատացած էր, որ Սաքօն կը գայ:

— Տիրամօր փէշիցն եմ բռնել, ասում էր նա յաճախ իր հարեւաններին, Տիրամօր փէշից... չորս տարի է, նա ինձ ամեն օր ժպտում է... Նա ինձ խոստանում է... Տիրամօր ժպիտը...

Հարեւանները լսում էին և խորհրդաւոր ձեւով գլուխներն օրօրում կրկնելով — Խեղճ կին, խեղճ կին:

Սուսանը սպասում էր... նա յաճախ երեւակայում էր այն օրը, այն վայրկեանը, երբ զաւակը կը գայ... Նախ բակի դուռը ճռում է բարձր, յետոյ թրը լսկ, ծածկւում է... շունը, այս խելօք Բօղարը, վազում է կատաղած, բայց յանկարծ ձայնը կտրում է, շներն ախր չեն մոռանում տէրերին՝ այնպէս չէ, Բօղար, դու խօս չես մոռացել Սաքօիս, դառնում էր նա շանը. կենդանին նայում էր խելացի աչքերով և կարծես ուզում էր ասել, հա, ի հարկէ չեմ մոռացել: Երեւակայական պատկերը շարունակւում էր, շունը

լուում է, թաւալում է գետնին, փա-
թաթւում է նրա ստներին, կաղկանձում
ուրախութիւնից: Ինքը՝ Սուսանը, այդ
ժամանակ նստած է սրահում, դէ ծեր է,
աչքերը լաւ չեն տեսնում, համ էլ որդին
փոխուել է, քանի՜ տարի է... նայում է
և չի ճանաչում: Եւ հա նա մտեանում է,
մօր ստները դողդողում են, փորձում է
վերկենալ, բայց չի կարողանում, բարձրա-
նում է՝ ընկնում, վեր է կենում, դար-
ձեալ ընկնում, առաջ է ձգւում բոլոր
ուժով, ոյժ է դորձ դնում և ձեռքերը
տարածած փաթաթւում է նրա պարա-
նոցով:

—Սխ ըռանամ ես... դու ես, Սա-
քօ ջան... դու ես... դէ հիմա թաղիւր
ինձ, եկա՛ր... երբ եկա՛ր... ախր ես մեղք
եմ... Տիրամէրն ասաց կը դաս, և եկա՛ր,
դէ հիմա թաղիւր ինձ... և արցունքները
թափւում են և Սուսանը երջանիկ է...

Օրական մի քանի անգամ այս սփո-
փիչ պատկերը գալիս է, անցնում նրա
աչքի առաջից. նա ինքն իրան տեսնում

է գրկախառնուած որդու հետ, լալիս է
և արցունքները զովացուցիչ են:

Եւ ի՛նչ լաւ է, լաւ է այդ բոլորը...

Մի ժամանակ նրա համար երգում-
ներից գերագոյնը իր որդու արեւն էր,
որդու գլուխն էր. վաղուց է, որ նա այդ
թողել է, այդ արեւը այժմ շատ է հե-
ռու, շատ է թանկ, որպէս զի մայրը յանձն
առնի հեշտութեամբ «բերան բերել» ա-
մեն անգամ: այժմ նա երգւում է որդու
գալուստով:

—Որդուս գալուստը վկայ... և նա
արտասանում այդ երեք բառը այնպիսի
չեչտով, այնպիսի հաւատով. այդ երգու-
մը նրա սրբութիւն սրբոցն է, նրա կեան-
քի սիւնն է, նրանով է ապրում, շնչում,
հաւատում: նայում է դռանը և սպասում
այն թրխկոցին, որ նուիրական գալուս-
տը պիտի աւետէ:

Տարիներն անցնում են տարիների
յետեւից, խնձորենին ծաղկում է ու մեր-
կանում, տարափոխիկ թռչունները դը-
նում են ու գալիս, Սաքօն չը կայ, բայց

Սուսանը շարունակում է աղօթել, շարունակում է հաւատալ ու երգուել:

—Որդուս գալուստը վկայ...

Հարեւանները լսում են, գլուխներն օրօրում:

—Խեղճ կին, խեղճ կին:

Եւ Տիրամէրը ժամում ժպտում է, յուսատու, պայծառ ժպտով: Սուսանն իրաւունք ունի կրկնել՝

—Որդուս գալուստը վկայ...

III

Այն գիշերը... ան այս աշնանային գիշերները ինչո՞ւ իրանց խաւար ծալքերում բերում են միշտ այնքան սեւ, այնպէս անորոշ, խեղդող զգացումներ: Գրօրից լսում է մանրամաղ անձրեւի կրկտոցը, և կտուրներից ու պատերից կաթկաթում է ջուրը անվերջ, յուսահատեցուցիչ միակերպութեամբ՝ ճլրժի, ճլրժի, ճլրժի... դրսում, մութ փողոցներում անց ու դարձը վաղուց դադարել է. այդպիսի

չար ժամին ո՞ր աղամորդին դուրսը կը մնայ:

Սուսանն անբուն է դեռ. նա նստած է և մտածում է իր Սաքօի մասին. ո՞ր է նա այժմ, ո՞ր չօլում, ո՞ր ձորում, ո՞ր այրի մէջ, կամ ժայռի տակ կծկուած: Սարերում այժմ ինչպէս ցուրտ է. նա էլ երեւի թըշուած է, կրակ չունի, ի՞նչպէս վառի, նրանք կրակ չեն անում, այն թափառականները, որ վառեն, լաւ չէ, ասում են... հիմա ի՞նչպէս մրսում է իր Սաքօն, այսպիսի գիշեր...

—Օ՛, քոռանամ ես, որդի, հոգիս դուրս գայ քեզ համար. ս'վ սուրբ Տիրամէր, քեզ եմ ապաւինել, դու բարեխօս եղիր:

—Ո՞վ գիտէ, գուցէ Սաքօն սարերում չէ, շարունակում է մտածել Սուսանը, գուցէ հէնց գալիս է, չար գիշեր է, բայց նա կարող է գալ, աղամարդ է, այն էլ սարերի տղամարդ, որ ուզի, կը գայ:

Անցեալ օրը ինքը թափառական գընչունին ֆալ բացել տուեց, նա ասաց. «Սարերին թառող արծիւը այս օրերս ցած կը սլանայ»:

—Յետո՞յ:

—Յետո՞յ... գնչուն նայեց իր եզուն-
գին, մնաց մտածկոտ, կմկմաց, յետո՞յ...
շարունակեց նա, յետոյ նորէն վեր կը
բարձրանայ:

Վերջին խօսքերը լաւ չէին, մտածում
է Սուսանը. «Սարերում թառող արծիւը
ցած կը սլանայ», այդ լաւ է, «յետոյ վեր
կը բարձրանայ», ինչ կը լինէր, որ ա-
նիծուածը վերջին խօսքերը չ'ասէր. ու-
րեմն Սաքօն կը գայ, էլի կ'երթայ, բա-
ցատրում էր Սուսանը:

—Հա, հա, արի, արծիւս, արի, թառ-
լանս, ցած արի մէկ տեսնեմ, որ ողջ, ա-
ռողջ ես, մէկ համբուրեմ սիրուն ճակատդ,
մէկ երեսս երեսիդ քսեմ, մէկ գլուխդ
կրծքիս սղմեմ, էս քուացած աչքերովս
մէկ կուշտ կուշտ նայեմ քեզ, ու էլի գնա,
թո՛ղ Տիրամէրը քեզ պահի, որդի, թէկուզ
սարերի վրայ, ձորերի մէջ. դէ որ գնում
ես, ես սեւաւորս ինչ կարող եմ անել,
դու խօ արծիւ ես, գնչուն ասաց, ար-
ծիւ բալա:

Դրսում շարունակում է քար լուս-

թիւնը. շներն էլ չեն հաջում, նրանք անձ-
րեւի տակ տղկուած՝ քաշուել են զանա-
զան ծակ ու ծուկ մտել, ոտ ու գլուխ
իրար խառնած, կծիկ դարձած՝ մրափում
են այս դէզի տակ, այն դռան առաջ: Եւ
անձրեւը շարունակում է մաղուել, և ջը-
րերի ձայնը լսում է միակերպ, անվերջ՝
ճլը՛փ, ճլը՛փ, ճլը՛փ... Չար, վատ գիշեր
է, բայց Սուսանն էլի սպասում է իր որ-
դուն, գնչուն ասաց՝ «արծիւը ցած կը
սլանայ, էլի վեր կը բարձրանայ»...

—Թող ցած սլանայ և էլի վեր բարձ-
րանայ, գոնէ տեսնեմ, թէ ազատ է ցա-
ւից, չոռից, գոնէ...

—Թրը՛խկ, թրը՛խկ, թրը՛խկ...

Բակի դուռն են թակում, Բողարը
հռփաց եւ նետուեց դէպի այն կողմը:

—Թրը՛խկ, թրը՛խկ...

Սուսանը ցնցուեց ու դողաց բոլոր
մարմնով, բայց ինքն էլ չիմանալով ինչու,
մի վայրկեան մխուած մնաց իր տեղում
անշարժ և ամբողջապէս լսողութիւն դար-
ձած, բերանաբաց, շնչակտուր. նա լսում
էր, թէ ինչպէս շունը կատաղաբար չանդ-

առում է դուռը և ինչպէս դրսից խփում են.

—Թրը՛խկ, թրը՛խկ...

Այս անգամ նա վեր թռաւ տեղից, երերալով վազեց տան դուռը բանալու, այդ սովորական դորձն այժմ նրան չի յաջողում, մի բան է պատահել փակին և սողնակը յետ չի գնում. նա քաշքշում է, թափ է տալիս, ի դուր, իսկ շունը դըրսում հաջում է կատաղաբար և դուռը թակում են դրսից.

—Թրը՛խկ, թրը՛խկ...

Վերջապէս նա դուռը բացեց և դուրս եկաւ խրճիթից, նա բակումն է, անձրևը թափւում է գլխին, բայց նա դողդողալով, հեւալով, ցեխերի միջից երերալով, անքալով վազում է դէպի բակի դուռը. սաստիկ շտապելուց նրա ոտները խառնւում են զգեստի ծալքերին և երեսի վրայ ընկնում է ցեխերի մէջ. թըրջւում է իտպառ, այդ էլ նրա փոյթը չէ, նա վեր է կենում և դարձեալ վազում. ահա և բակի դուռը:

— Սուս, սուս, Բողար, նա է, նա է, լլկուես դու, ս՛ուս, թող որ դուռը բա-

նամ Եւ դարձեալ դուռը չի բացւում, ձեռները դողում են, սիրտը թռթռում է՝ ասես կրճքից դուրս փախչելու համար, վերջապէս ճռուարով դուռը բացուեց, այժմ խաւարի մէջ նրա առաջ կանգնած է մի մութ մարդկային ստուեր, հազիւ հազ նկատելի:

—Ո՞վ է... ո՞վ ես դու...

—Ես... ես Աստուծու մարդ եմ... անվաս ու անպէտք. դողում եմ ցրտից, թըրջուած եմ, հեռուից եմ գալիս... ուշացայ, անձրեւի տակ մնացի, մութը վրայ հասաւ սարերում, նոր հասայ, ես անպէտք մարդ եմ. Աստուծու արարած... Տես, ես դողում եմ, մի տեղ, մի կրակ, մի ճար, Տիրամօր սիրուն...

—Տիրամօր սիրուն, կրկնեց Սուսանը մեքենայաբար, մի վայրկեան լռեց, յուսահատ գայլոյթով կրճոտեց շրթունքները մրմնջալով.

—Նա չի, նա չի, օ՛, անողորմ մարդ:

—Չար գիշեր է, շարունակեց անծանօթը, խեղճին ո՞վ տեղ. կը տայ, քանի՛ դուռ եմ թակել, բացող չը կայ, վախե-

նում են, ես անպէտք մարդ եմ, էլի վա-
խենում են, դէ ես էլ Աստծու ստեղ-
ծածն եմ:

— Աստծու ստեղծածը... հա, աղա-
մորդիներն Աստրծու ստեղծածներն են,
ասաց Սուսանը, բայց մտածում էր ուրիշ
բան և քիչ մնաց ասէր՝ անողորմ, ան-
աստուած մարդ, դու անպէտք ես, բայց
ոչ անվաս, տես, թէ ինձ ինչքան վնաս
տուիր, սրտիս թելը կտրուեց, ոտներս
դողում են, ես թուլանում, ես մեռնում
եմ... ո՞ւմ էի սպասում, ով դուրս եկաւ.
մրսում ես, ջհանդամը թէ մրսում ես.
Թրջումձ ես, էն լաւ է որ թրջուած ես.
քո տեղն է, դու ինձ տանջեցիր, սարե-
րում մէկը կայ, քեզնից լաւ է, նա էլ է
թրջուած, նա էլ է մրսում և նա էս չար
ժամին ո՛չ որի դուռը չի թակի: Սու-
սանը մտածում էր այս բոլորը, ուզում
էր ասել բարձրաձայն, ճշարով, ուզում
էր դուռն էլ շրխկալով ծածկել ճամբոր-
դի երեսին, թողնել, որ նա դողայ դըր-
սում, բայց չը կարողացաւ, մտածածը

չասուեց, ծնօտները փակուեցին, մի առ-
ժամանակ մնաց լուռ:

— Ղարիբի տէր եմ, դու էլ զարիբ
ես, ներս արի, ասաց նա վերջապէս:

— Տիրամէրը հասնի զարիբին:

— Հն, Տիրամէրը հասնի զարիբին.
սուս, Բօղար, սուս, մի զայրացիր, ի՞նչ
անենք, Աստծու ստեղծածն է, խեղճ է,
անճար է. Տիրամէր, բոլոր անճարներին,
բոլոր տառապեալներին հասիր, յետոյ
նրան, միմնջում էր պառաւը ցեխերի մի-
ջից դանդաղութեամբ քայլելով և օտա-
րականը հետեւում էր նրան:

Ներս մտան. ձիթէ ճրագը պլպլում
էր. պառաւը դարձաւ, նայեց օտարակա-
նին: Ծեր մարդ էր, սպիտակ մազերով ու
միրուքով. խղճուկ զգեստները ողջ թըր-
ջուած՝ ծլանքներից ջուրը կաթկաթում էր:
Նա դողում էր ցրտից ամբողջ մարմնով:
Նրա մի ուսից կախուած էր մի պարկ,
կիսով չափ լի հացով, իսկ միւս ուսից
մի երկար բան, որ սաղի էր նմանում: Սու-
սանը նայում էր ուշադրութեամբ.

— Աչո՛ւղ ես, հարցրեց նա:

— Զէ, մէրիկ, աշուղ չեմ, այլ գգրար, ես թափառում եմ գիւղից գիւղ, դռնից դռն, գգում եմ բուրդ ու բամբակ, ով տալիս է. այս էլ աշուղութիւն է, մէրիկ, տես ես զարկում եմ այս լարին, նա ցոյց տուեց իր գործիքը. և նրա հաստ լարը լաց է լինում իմ հարուածներին տակ, և լալով բուրդ է գգում, այդ լացի գնով, սեւ օրով ես ապրում եմ. ինչ անեմ, մէրիկ, շիւանները արնակոյտը եղան մեր վէրան աշխարհում, ես եմ մնացել, ծեր օրերիս, սեւ օրերիս դռնէ դռն թափառական: Անպէտք եմ, մէրիկ, անպէտք, Աստուած հոգիս էլ չի առնում, որ ազատուեմ:

— Սուս, սուս, ողորմելի, Աստծու դէմ մի խօսիր. նրա ստեղծած արարածներին մէջ անպէտքը չը կ'այ. երբ նա կամեցել է բեզ աշխարհ ձգել, լուռ, պապանձուիր ու բաշիր ճակատագիրդ: Դէ, հան այդ պարկը, դէն դիր մէջքիդ գործիքները, լարն ու աղեղը, մօտեցիր թոնրին, տաքացիր, շորերդ չորացրու: Անճարին մի ճար միշտ կը լինի, Տիրամէրը

վկայ, թող նա հասնի բոլոր զարիւր-զուրբաթներին, յետոյ նրան, նրան, էն սարերի արծւին.

«Ե՞րբ կը գայ...» վերջին խօսքերը նա արտասանեց ինքն իրան:

— Շէն մնաս, մէրիկ, շէն մնաս, թող Աստուած քո սրտի բոլոր ուխտը կատարի, օջաղիցդ՝ կրակ, տաշտիցդ հացն անպակաս անի:

Օտարականը վար դրեց իր պարկը, ցած բերեց ուսից գործիքները, մօտեցաւ թոնրին, կծկուեց ու մնջեց: Դրսում անձրեւը շարունակուում էր, ջուրը կաթկըթում էր միակերպ, անվերջ ճըրփոցով, խաւար էր ու ցուրտ. Սուսանն անըուն՝ դեռ երկար ժամանակ շարունակում էր մտածել նրա մասին, որ սարերում, այրերում մրսում, դողում է այս չար դիշերին:

— Դու հասնես, Տիրամէր, դու բարեխօս լինիս, մրմնջում էր նա, և սիրաբ ճրկուում էր ցաւից:

IV

Հուսացաւ. անձրեւը դադարեց. բացուեց աշնանանային մի ցուրտ ու պայծառ օր: Մարդիկ դուրս սողացին բնակարաններից: Սուսանի հիւրը նոյնպէս պատրաստուում էր դուրս ընկնել իր գիշերային ապաստարանից: Նա դանդաղութեամբ վերցրեց իր պարկը, կախեց ուսից, առաւ նաև բուրդ գզելու գործիքը և դարձաւ Սուսանին.

—Շէն մնաս, մէրիկ, օջաղդ վառ մնայ:

—Գնում ես:

—Հա, գնում եմ ցնցոտիներս ու անպէտք գլուխս երկրէ երկիր, գիւղէ գիւղ, դռնէ դռն քաշ տալու, մինչև մի տեղ շանսատակ լինեմ ու մաշուած, տորուած ոսկորներս հանդիստ առնեն: Եւ մինչ օտարականը խօսում էր, պառաւը մտածում էր, տեսնես սա չի տեսել նրան, էն սարերի արծուին:

—Լսիր, դու շատ ես ման եկել:

—Շատ, խիստ շատ:

—Սարերում, ձորերում:

—Սարերում, ձորերում:

Պառաւը գլուխը քաշ ձգեց ու լռեց:

—Ինչո՞ւ ես հարցնում, մէրիկ:

—Է՛հ, հէնց էնպէս, տեսնում եմ, որ շատ տանջուած ես:

—Հա, մէրիկ, տանջանքը իմ եղբայրն է, մենք միասին ծնուեցինք, այժմ էլ անբաժան ենք:

—Տանջանքը քո եղբայրն է, էէ. խեղճ մարդ, ես էլ նրա պէս մի քոյր ունեմ, ասում էր պառաւն ինքն իրան: Նա մտածկոտ էր, կարծես և՛ ուզում էր մի բան հարցնել և՛ վախենում էր պատասխանից: Օտարականը երեւի այդ նկատում էր և սպասում:

—Լսիր, դու սարերում արծիւ տեսել ես, հարցրեց Սուսանը: Նրան թուաց, որ այս օտարականն էլ պիտի հասկանայ, որ արծիւը նա է, Սաքօն է: Տիրեց լուսթիւն, նրանք նայում էին իրար ուշադրութեամբ, օտարականը չը հասկացաւ տարօրինակ հարցը. Սուսանն այդ նկա-

տեց և կարծես արդարանալու համար շարունակեց.

— Գնչուն ասաց՝ «Սարերի արծիւը ցած կը սլանայ, էլի վեր կը բարձրանայ», սպասեցի՝ ցած չը սլացաւ, ինչո՞ւ:

Օտարականն այժմ նայում էր աւելի զարմացած, հարցն աւելի քան օտարուտի էր:

— Բան չեմ հասկանում, մէրիկ, ասաց նա, ես արծիւ չեմ տեսել, սև օր շատ եմ տեսել, խեղճ ու կրակ գլորար եմ, քո յարկի տակ աղ ու հաց կերայ, թէ բուրդ ունես, բեր գզեմ, գնամ իմ ցաւը հոգամ:

Պառաւի աչքերը փայլեցին. նրա գլխով կարծես մի լուսաւոր միտք անցաւ. որդու անկողինը, այդ ինչպէս է, որ նա մոռացել է:

— Բուրդ, հն, բուրդ ունեմ, ինչ լաւ ասացիր, ողորմի հօրդ, գզելու բուրդ, որ փափուկ լինի, էնպէս չէ, որ գզեն, բուրդը փափուկ է լինում, անկողինն էլ լաւ. մատերովս եմ քրքրել, բայց այդ քիչ է:

Եւ նա ծալքից ցած բերեց որդու

անկողինը, քանդեց, բուրդը գուրս թափեց գլորարի առաջ.

— Ա՛յ, գզիր, զարկ, լաւ զարկ լարիդ. թող փափկի:

Օտարականը գործիքը ցած բերեց ուսից, հացի պարկն էլ մի կողմ դրեց, ծունկ չոքեց և սկսեց զարկել իր գործիքի հաստ լարին: Բուրդը գլուում էր ամպերի պէս ըսւլա ըսւլա բարձրանում, իսկ լարն ասես լալիս, հեծում էր նրա հարուածների տակ:

— Լաց, լաց ընկեր, մոմոում էր նա, ցաւով ենք ծնւում, լացով վաստակում, արիւնով գերեզման մտնում. լաց, լաց իմ խեղճ ընկեր. մեր աշխարհում ո՞վ չի լալիս, սար ու քարն էլ է տնքում: Եւ լարը հեծեծում էր և բուրդը գլուում բարդ, բարդ բարձրանում:

Սուսանը լուսթեամբ և հիացմունքով նայում էր: Գործը շարունակւում էր, գլորարն այս անգամ և՛ զարկում էր և՛ երգում, կարծես իր լարի հետ մէկտեղ հեծեծում էր ու լալիս. նա ասում էր.

«Գարահիսար լերան կրծքին նա էլ
 ընկաւ վիրաւոր,
 կուրծքը պատուած, սիրտը խոցուած
 չար թշնամու գնդակով.
 Ժէռօտ լերան լերկ կատարից վար
 սլացիր սև արծիւ,
 Թևերդ բաց, լայն թևերդ ու ջիւա-
 նին հով արա:
 Խոցուած սրտից մուգ արիւնը կա-
 թիլ կաթիլ կը ծորայ,
 Այս ջիւանի կեանքն է հոսում ցա-
 ւօտ կրծքի լայն վէրքից.
 Ժէռօտ լերան լերկ կատարից վար
 սլացիր սև արծիւ,
 Թևերդ բաց, լայն թևերդ ու ջիւա-
 նին հով արա»:

Սուսանը լսում էր սկզբում ուշադ-
 րութեամբ, բայց կամաց-կամաց նա կար-
 ծես մի մեծ սարսափի առաջ աչքերը
 չուեց ու գունատուեց.

— Այդ ի՞նչ էս երգում... այ մարդ-
 Օտարականը գլուխը բարձրացրեց,
 գործը թողեց, նայում էր, զարմացած

այս կնոջ յուզմունքի վրայ և կարծես խօսք
 չէր գտնում պատասխանելու:

— Սուս, սուս, անողորմ, շարունա-
 կեց Սուսանը, թող այդ սեւ արծուի
 երգը, ես սեւը չեմ ուզում, գնչուն այդ-
 պէս չ'ասաց, վեր կաց շուտով հեռացիր,
 Աստուած քեզ հետ, երգիր քո սեւ ար-
 ծին ուրիշ տեղ, ես վախենում եմ քե-
 ղանից, վախենում եմ քո երգից. ես
 դողում եմ քո շրթունքներից, նրանց շար-
 ժումներից, փակիր բերանդ, աղաչում
 եմ, քեզանից կախուած չէ, ողտոյան-
 ձուիր, թող սեւ արծիւը սարի կատարին
 մնայ... Զիւան... արիւնաքամ... Տիրա-
 մէր, Տիրամէր, ես վախենում եմ այս
 ողորմելուց, դու ի՞նչ կ'ասես, եաման Տի-
 րամէր... գնա, գնա:

Օտարականը շփոթուած՝ շարունա-
 կում էր նայել.

— Ինչո՞ւ, մէրիկ, ի՞նչ արեցի, չէ՞ դու
 ասացիր, որ բուրդ գզեմ, ի՞նչ վատ բան
 ասացի, մեմոռում եմ ինձ համար: Սու-
 սանը լսել չէր ուզում:

— Գնա՛, գնա՛, գնա՛, ի սէր Աստուծոյ

գնահ, դու բէխէր յարդ ես, քո բերանից մահ է թափուում, ես դողում եմ, գնահ...

Օտարականն այս անգամ վերցրեց գործիքն ու պարկը, ձգեց ուսերին և վճռական քայլուածքով դուրս եկաւ խըրճիթից: Նա արդէն բախուումն էր, արդէն մօտ էր դուռը բանալու և փողոց դուրս գալու, երբ Սուսանը վազէ վազ նրան հասաւ, կախուեց փէշից, աչքերը չռած, դողդողալով ու շնչակտուր ճչաց.

— Կնայ, կնայ, չեմ կարող, չեմ կարող, ասա, աղաչում եմ, ասա ինձ, ո՞վ է այն լեռնալանջի վիրաւորը.

— Տէր Աստուած, այդ հին բան է, շատ հին. ամենքը գիտեն, հին երգ է, ամենքն են երգում:

— Հին է... Սուսանը կարծես մի փոքր հանգստացաւ, որ «բանը» այնպէս հին է:

— Հին է, մէրիկ, քանի տարի է ինչ երգում են ամեն տեղ:

— Ո՞վ է, ո՞վ է այն ջիւան վիրաւորը:

— Չը գիտես, արար-աշխարհը գիտէ

Քարահիսարի բանը, եաման բան էր, վերան մնայ Քարահիսարը, քանի՛սն էին...

— Ո՞վ է ջիւանը, բեզ ասում եմ, անողորմ...

— Միթէ չը գիտես, Սարօն է:

— Սարօն... ու՛ճ, անաստուած, նզովք բեզ. այդ ինչ ասիր, նզովք քո չրթունքներին, քո եկած ճանապարհին, քո ծննդին... սուտ է, սուտ է, Տիրամէրը կայ, աղօթքս, մոմերը, սուտ ես խօսում, չար սատանան ես դու, դուրս, դուրս, դուրս... բայց չէ, կնայ, կնայ, տղաչում եմ, սուտ էր, այնպէս չէ, դու սուտ ասացիր... լ՛ուռ է, լ՛ուռ է, անողորմը, դէ գուրս, դուրս, բէխէր օտքդ կոտորուէր, դու եկել ես ինձ տանջելու, դուերի բաժին դառնայ քո հոգին, դու սուտ ես ասում, գ՛ուրս...

Օտարականը կարծելով՝ որ կինը գժուեց, գլուխը կորցրած դուրս փախաւ փողոց առանց յետ նայելու, իսկ Սուսանը շարունակում էր ճչալ և երկինք ազաղակել: Երբ նրա ձայնի վրայ հարեւանները չորս կողմից հաւաքուեցին, Սու-

սանը դեռ վազվզում էր բակում խելագարի պէս, կուրծքը բաց արած, չորացած ստինքները բռնած ցոյց էր տալիս երկնքին.

— Նայիր վերից կապուտուր Տէր, նայիր էս չորացած աղբուրներին, քանիսին կերակրեցի սրանցով, քանիսին իմ միս ու արիւնը տուի, մեծացրի, էլ չը կան, չը կան, ոչ մէկը չը կայ... Մէկ Սաքօն է, Սաքօն, էն սարերի արծիւը, էն էլ... ի՞նչ ասաց անիրաւը... ճիշտ է, դու չը տեսնիր... Սաքօն, սարը մթնեց, արծիւը սեւ կապեց, ճիշտ է... բա դու ի՞նչ ասիր, ի՞նչ արիր, մայր եմ, չէ մայր էի, էլ մայր չեմ, ութը ծնո՞ւնդ, ութը երկունք, հազար ցաւ. հազար խոց սեւաւոր սրտիս... ու՛՛՛հ... Եւ նա շարդուած ընկաւ խնձորենու տակ, ծեր գլուխը կախուեց կրծքին, արցունքը թափուեց, թափուեց, իսկ վերեւից ծառի վերջին, դեղնած տերեւները մէկիկ մէկիկ մազուում էին նրա գլխին և ճիւղերը մերկ ու դողդոջուն օրօրում էին աշնանային սառն քամու առաջ:

V

Սուսանը հիւանդ է, Սուսանը մեռնում է...

— Հին բան է որդի, հին բան, ասում էր նրա գլխավերեւը նստած ծերունի քահանան, որ եկել էր հիւանդին վերջին մսիթարութիւնն ասելու, վերջին հաղորդութիւնը տալու:

— Հի՛ն բան է, կրկնում էր մեռնողը, Տիրամէրն էլ գիտէր, տէրտէր ջան:

— Աշխարհ գիտէր, որդի, քեզանից բացի ամենքը գիտէին:

— Դ՛ու էլ գիտէիր:

— Ի՛է որդի, թէ քեզ էլ ասէինք ի՞նչ օգուտ, ցաւդ դրանով չէր թեթեւանայ. այնքան մայրեր լաց եղան, այնքան սրտեր փշուեցին, այնքան գլուխներ սեւ կապեցին, էհ, ի՞նչ անենք, մեր ճակատագիրն է:

— Մեր ճակատագիրն է, որ էսպէս արուն-արցունք քամենք, մղկտանք... թող առաջուց ասէիր ինձ, թէ մեր ճակատագիրն է. քանի՛ տարի է, մաշեցի ժամի

դուռը գնալ գալով, մատներս տրորեցի մոմ վառելով, Տիրամէրը ժպտում էր, ժպտում, իսկ դու հիմա ես ասում մեր ճակատագիրն է:

— Իէ ի՞նչ ասէի, որդի, աղօթում էիր, դրանից ի՞նչ փնաս, աղօթքը սուրբ բան է, հաւատում էիր, հաւատը բաղցր բան է, ես ի՞նչպէս քո ի Աստծու մէջ ընկնէի. երեւի նա ուզում էր, որ դու չ'իմանաս «էն բանը»:

— Տիրամէրը խաբեց, նա խօսմ կարող էր երազով ինձ յայտնել, կը դար երազիս ու կ'ասէր՝ «Սեւ կապիր Սուսան, սեւ կապիր, արեւդ խաւարեց, օջաղդ մարեց», բայց նա այդ չ'ասաց, նա խաբեց, ժպտաց ու խաբեց:

— Օճ, մի ասն այդ, որդի, լսիր ինձ, ամենքս էլ մահկանացու ենք, հանդերձեալ կեանք կայ, հաշիւ ու համար ունենք տալու, դու էլ, դէ տարիքդ անցած է, ճաշակուիր որդի, ասն՝ մեզայ Աստուծոյ:

Պառաւր գլուխը տարուբերեց որպէս մերժման անհամաձայնութեան նշան.

— Ձէ, չէ, Տիրամէրը խաբեց, ես խռով եմ՝ ժամից, պատարագից, Տիրամօրից, երկնքից, թո՛ղ այսուհետեւ դժոխքի բոցերին բաժին դառնամ:

— Մի ասիր այդ, որդի, մի ասիր, հոգուդ մեղք մի անիր:

— Ես հոգի չունեմ, իմ հոգին մութիր է դարձած դարդի կրակից:

Տասներորդ անգամն էր բահանան կրկնում իր առաջարկութիւնը, տասներորդ անգամը նա ձեռքի հաղորդութիւնը մօտեցնում էր նրա շրթունքներին և Սուսանը միշտ մերժում էր, նա խռով էր Աստծուց, Տիրամօրից... արդէն ամիսներ էր, որ նա էլ եկեղեցի չէր գնացել. սարսափելի գոյժից յետոյ նա մի անգամ, մի վերջին անգամ՝ երեքալով գնաց, կանգնեց Տիրամօր պատկերի առաջ, առանց մոմի, առանց աղօթքի և բոլոր ձայնով ճչաց.

— Իու ինձ խաբեցիր, Տիրամէր:

Ժամաւորները յետ նայեցին, ամենքը կարծեցին թէ նա խելագար է: Սուսանն առանց ուշք դարձնելու իր շուրջը, դուրս

եկաւ ժամից, գնաց, փակուեց իր տանը, մինակ ու սգաւոր:

Չատկին քահանան եկաւ տունն օրհնելու, մխիթարութիւն խօսելու, մերժեց. այժմ էլ հիւանդ ընկած անկողնում, նա մեռնում է և չի ուզում հաղորդուել: Հարեւանուհիները սոսկում են այդ անաստուածութիւնից, նրանք հաւաքուած՝ համողում, խնդրում, աղաչում են, ի զճր, Սուսանն անդրդուելի է, ծնօտները փակ և դէմքը վճռական:

—Չէ, չեմ ուզում, դիտմամբ չեմ ուզում, որ հոգիս սատանայի բաժին դառնայ. ես կը կանգնեմ Աստծու գահի առաջ և Տիրամօրից գանգատ կ'անեմ և յետոյ այնպիսի բաներ կ'ասեմ, այնպիսի բաներ: Այ էս չորացած ստինքներս ցոյց կը տամ ու կ'ասեմ, ինչ արիւր, Տէր, մեռանք, փոթոթուեցինք վարում, ճչացինք, աղերսեցինք, ձայներս ասողերին հասաւ և դու մեզ չը հասար. հիմա տար ինձ կպրի կարասը, ես ինչ, ես մի կտոր բոց եմ, ձգիր ինձ կրակի մէջ, բոցը բոցին ինչ կ'անի. հա՛, կպրի կարասը, ես այնտեղ կը

պլպլամ, կը վառուեմ՝ ու կ'սպասեմ, որ ինձ նման սեւաւոր բոլոր մայրերը բոց դառած հասնեն ինձ և մենք ամենքս միասին հրդեհ կազմենք, այնպիսի հրդեհ, որպիսին վարումն է, վէրան, սեւ վաթանում, թող երկինքն էլ վառուի նրա պէս, թող երկինքն էլ մոխիր դառնայ, տար, տար ինձ կպրի կարասը, ես բոց եմ, մի կտոր կրակ: Այ այսպէս կ'ասեմ:

—Որդի, աղաչում եմ, ասաց լացականա՛ծ քահանան, այդ ինչ ես ասում, տես, էս ծեր տեղովս ես բեզ աղերսում եմ, մի ասիր այդ, բեզ համար ես էլ պատասխանատու եմ Աստծու առաջ:

—Պատասխանատու ես, դու էլ ասա Տիրամէրը խաբեց. մայր էր, սիրտ պիտի ունենար, բայց խաբեց, ինքը երջանիկ է, ինքը զաւակը կրճըին սղմած ունի, իսկ ուրիշին խաբեց...

—Տիրամէրը:

—Հա՛ Տիրամէրը:

—Նայիր այստեղ:

Քահանան ցոյց տուեց իր Աւետարանը, նրա երեսի խաւելութիւնը: Խա-

չուած Գրիստոսի ոտների տակ սգում էր Աստուածածինը մի խուրձ սրեր մխուած սրտում:

— Ճանաչում ես, շարունակեց բահանան մատը դնելով Աստուածածնի վրայ, սա էլ է Տիրամէր:

Պառաւր նայում էր աչքերը լայն, բերանը բաց, դարմացած:

— Նայիր, նայիր, երկար նայիր, ասում էր բահանան, դու միայն երջանիկ Տիրամէրն ես տեսել, տես և այս սգաւոր, այս դժբաղդ մայրը: Պառաւր ձգուեց առաջ շնչակտուր, դողդոջուն ձեռքերը մեկնեց և բռնեց Աւետարանը, մօտեցրեց աչքերին:

— Տես, բանի՛ սուր է մտել սիրտը, չէ՛ այն էլ նրա որդին է խաչուած վերելում:

— Հա՛, հա՛, նրա Որդին է խաչուած:

— Նա մեռնում է աշխարհի համար, մեր բոլորի համար:

— Նա մեռնում է մեր բոլորի համար... Իսկ իմ Սարօն...

— Սարօն, որդի, է՛հ, նա էլ մեր սև

ու վերան աշխարհի... Այդպէս է որդի, մայրերը ծնում են երկուցով, պահում են ցաւերով, մարդակեր աշխարհը սանում է, սանում, ի՛նչ անենք:

— Մայրերը ծնում են երկունքով, պահում են ցաւերով ու աշխարհը տանում է. հա՛, հա՛, տանում է անողորմ աշխարհը:

— Սարօն էլ գնաց, ուր ցաւերն են գնացել նրանից առաջ, եւ ուր ցաւերն էլ կ'երթան նրանից յետոյ, ի՛նչ անենք:

— Սարօն էլ գնաց, ուր սո՛ւ է գնացել, հա՛, տէրտէր, էս խաչի վրայ Մեռնողը:

— Հա՛, որդի, նոյն ճանապարհով, աշխարհի համար:

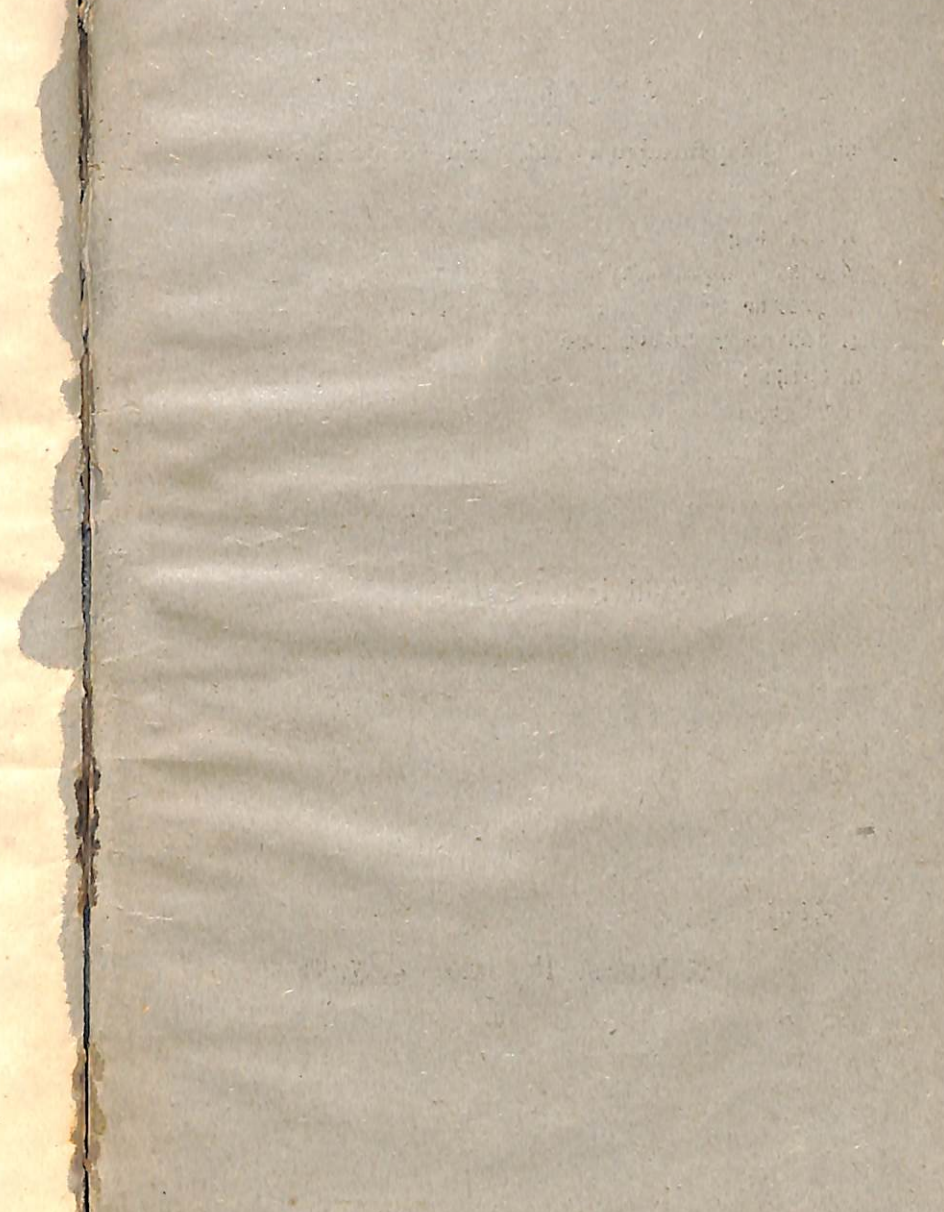
— Մեղայ Աստուծու, մեղայ Աստուծու, ես մեղաւոր եմ. պառաւի ձայնը կերկերաց, արցունքները թափուեցին, նա Աւետարանը սղմեց շրթունքներին՝ միմընջալով,

— Խեղճ մայրեր, խեղճ մայրեր...

Վ. Ե. Բ. Ջ.

Faint, illegible text on the left page, possibly bleed-through from the reverse side. The text is arranged in several paragraphs and is difficult to decipher due to its low contrast and the paper's texture.

Հ Ե Ղ Ի Ն Ա Կ Ի

առանձին գրքերով լոյս տեսած աշխատութիւնները.

	Ռ.	Կ.
1. ՀՈՑ ԿԻՆԸ	—	40
2. ԲԱՇՕՆ (սպառուած)	—	5
3. „ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ“ „	1	
4. ՄԻԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ	—	5
5. ԻԵՂՅԵՐԸ	1	—
6. ՄԱՅՐԵՐԸ	—	15

Գինն է 15 կոպէկ

Հեղինակի հասցէն՝

Тифлисъ, Редакция „Мурчъ“.

« Ազգային գրադարան

NL0313035